

**TOPKAPI SARAYI, HASEKİLER DAİRESİ'NDE
YENİ BULUNAN BİR ÇEŞME
A NEWLY DISCOVERED FOUNTAIN IN THE
CHAMBER OF HASEKIS TOPKAPI PLACE**

Tarkan Okçuoğlu*

Abstract

A massive Ottoman wall fountain has recently been uncovered under layers of plaster during the restoration of the Chamber of the Hasekis in the Harem of the Topkapı Palace in 2010. This article first aims to describe and present this unregistered fountain and to introduce it to scholars working on the Topkapı Palace and fountains in Istanbul. Second, it attempts to date it according to its stylistic particularities. Last, it aims to discuss the originality and possible meanings of the decorations that cover the fountain. Although cypresses and grape vines are quite common ornaments found on Ottoman fountains, the birds that feed on the grapes are particularities that make it unique.

2010 yılı içinde Topkapı Sarayı'nın Harem Bölümü'nde, Hasekiler Dairesi'nin bulunduğu alanda yapılan restorasyon çalışmalarında uzun yıllardır sıva altında kalmış bir duvar çeşmesi ortaya çıkarıldı.¹ Bu çalışmada, öncelikle daha önce ne Topkapı Sarayı ne de İstanbul çeşmeleriyle ilgili yayınlara geçmiş olan bu çeşmeyi tanıtmayı ve üslup özelliklerine göre

*Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. Email: tarkok@gmail.com

¹ İncelenen çeşme İbrahim Uran Badur İnşaat ve Planlama Ltd. Şirketi tarafından Topkapı Sarayı'nın Harem bölümünde sürdürdüğü restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Yayınlamama izin verdikleri için teşekkür ederim.

tarihlendirmeyi hedefliyorum.² Bunun yanında, ayna taşını süsleyen selvi, selviye sarılan asma dalları, üzüm salkımları ve bunların üzerine tüneyerek üzüm yiyen kuş figürlerini çeşmenin önemini artıran unsurlar olarak değerlendirip, yorumlamaya çalışacağım.

Çeşme, Ocaklı Sofa ile Hasekiler Dairesi'ni bağlayan dar koridorun sonunda, Altınyol'a açılan kapının hemen yakınında, duvarın Valide Taşlığı'na bakan yüzeyinde bulundu (Plan 1). Çeşmenin yaslandığı duvarın hemen arkasında, koridora bitişik hela-abdestlik-gusülhane gibi birimler vardır. Bu mekânda, Hasekiler Dairesi'nin su ve temizlik ihtiyacını karşılayacak odalar arka arkaya dizilidir.

Çeşmenin bağlı bulunduğu Hasekiler Dairesi ise, Valide ve İkballer taşlığının arasında, Enderun avlusuna bakan yönde Altınyol, Haliç yönünde ise Ocaklı Sofa tarafından kuşatılmıştır. Valide Taşlığı etrafındaki yapıların Harem'in en eski bölümleri olduğu, Haseki Daireleri'nin 15. yüzyılda, Fatih döneminde Harem'in yapılaşmasının temelini oluşturan dörtlü mekânlar olduğu kabul edilir. Haseki dairelerinin ilk inşa döneminden 1580'lere kadar, çift katlı bir revak sistemiyle, bir balkon niteliğindeki Valide Taşlığı'na açılarak Haliç manzarasına hakim olduğu düşünülür. Ancak bu revak 1665 yılındaki Harem yangınından sonra her iki katta da kapatılarak daireler haline getirilmiştir.³ Dolayısıyla çeşme ve ona bağlı hela, abdestlik ve gusülhane odalarının, en erken, söz konusu yangından sonra yeni düzenlemeler sırasında inşa edildiği düşünülebilir. Özellikle, çeşmenin dayandığı duvara döneşli renkli sır tekniğindeki çinilerin 1665 yangınından sonraya ait olması çeşmeyi ve bağlı mekânları tarihlendirmede bir ipucu sunmaktadır (Resim 1).⁴

Mermerden yapılmış çeşme düşey dikdörtgen biçiminde ve 3.60 m.

2 İstanbul'daki çeşmeler üzerine yapılan geniş kapsamlı ve temel çalışmalar için bkz. İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri**, 2 cilt, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943-45; Affan Egemen, **İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri** (Resimleri ve kitabeleriyle 1165 Çeşme ve Sebil), Arıtan Yayınevi, İstanbul 1993; Hatice Aynur – Hakan T. Karateke, **III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995.

3 Sedat H. Eldem – Feridun Akozan, **Topkapı Sarayı - Bir Mimari Araştırma**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1984, s.67, 82; Deniz Esemeli, "Mekanlar-Zamanlar", **Topkapı Sarayı**, Akbank, İstanbul, 2000, s.126.

4 Bu mekânlar 1665 yılındaki harem yangınından sonra, 1666-68 yılları arasında yeniden yapılmıştır. Gülru Necipoğlu, **15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı – Mimari, Tören ve İktidar**, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2007, s. 227.

yüksekliğindedir (Çizim 1, Resim 2).⁵ Tepe bölümü, dilimli kubbe biçiminde zirveye doğru sivrilen kalın silmelerle ve bunun üzerinde oturan içi rumilerle dolgulanmış bir palmetle taçlanır (Resim 3). Bunun altındaki bir sıra mukarnas frizi dikdörtgenin kısa kenarını belirler. Çeşmenin dayalı bulunduğu koridorun avluya bakan yönündeki odaların üzerine, Şehzadeler Odası'na açılan bir şirvan inşa edilmiş, bu inşa sırasında da çeşme mukarnas dizisinden itibaren, adeta iki parçaya bölünmüştür. Tepelik kısmı, mukarnas dizisinden itibaren etrafı tuğla örülü ve sıvalı olarak şirvan katında bir dolap içinde (Resim 4), diğer bölümü ise koridorda kalmıştır. Büyük olasılıkla şirvanın inşasından sonra bölünerek bütünlüğü bozulan çeşmenin üzeri sıvanarak kapanmış olmalıdır. Ayrıca sıva çekmeden önce, çeşmenin kemerinin kavsarasından itibaren tekneye kadar olan girinti yapan bölümü, düz bir yüzey elde etmek amacıyla tuğla ile doldurulmuştur (Resim 5). Bu mekândaki sıva kaldırılmadan önce duvar yüzeyinde çini izlenimi veren bezemeler bulunuyordu. Çeşmenin çevresinde rastlanan 17. yüzyıldan kalan çini parçaları, bütün koridor gibi, çeşmenin etrafının da sıvanmadan önce çini kaplı olduğunu gösterir.

Çeşmenin yuvarlak kemeri ıstridy biçiminde dolguludur ve bunun merkezine bir gülçe oturur (Resim 6). Bu kemerin hemen altına, ayna taşının üzerine gelecek bölüme dikdörtgen biçiminde bir delik açılmıştır (Resim 7). Bu delik, çeşmenin hemen arkasında bulunan gusülhane veya abdestlik olabilecek bir mekâna açılmaktadır. Bu açıklığın etrafının özenli bir biçimde kesildiği belli oluyor. Belki de özgün halinde bu açıklığın yerinde bir kitabe bulunuyordu. Bu açıklığın daha sonra bir niş işlevi gördüğü içine döşenen depo çinilerinden anlaşılır. Topkapı Sarayı'nın bünyesinde hamam ya da avlu gibi farklı mekânlarda içleri depo çinileriyle dolgulanmış nişlere sık rastlanır.⁶ Bu açıklığın etrafını alçak kabartma tekniğinde, helezonik kıvrılan ve uçları rumilerle sonuçlanan dallar çevirmektedir. Çeşmenin gövdesini kum saati biçiminde başlıkları olan iki küçük burmalı sütun, tepelikten teknenin olması gereken bölüme kadar iki yandan sınırlar. Sütuncelerin dışında bir sıra üçgenler kuşağı dolaşmakta, çeşmenin en dış sınırı ise silmeli bir söveyle belirlenmektedir. Teknenin olduğu bölüm ise tamamen kırıldığından

5 Lale Devri'nin başlangıcından sonuna kadar mermerden yapılan çeşmelerde bir önemli bir artış gözlenir. Aynur – Karateke, *a.g.e.*, s.64-65.

6 Örnek olarak, Cariyeler Hastanesi'nin avlu duvarlarında, Harem'de Hünkâr Hamamı'nın duvarlarında açılan nişler gösterilebilir. Valide Hamamı'ndaki açıklıkta ise aynı incelenen çeşmede bulunduğu gibi, ılıklik ile sıcaklık bölümlerini bağlayan bir açıklık vardır.

günümüze ancak izleri gelebilmiştir.

Çeşmenin üzerindeki kırmızımsı astar izlerine bakılırsa, bu astarın üzerinde zamanında varak ve diğer renklerin bulunduğu tahmin edilebilir.

Yukarıda değinildiği gibi incelenen çeşmenin tarihini veren bir kitabesi yoktur. Ancak, çeşmenin mimari ve süsleme özelliklerini değerlendirerek bir tarihlendirme denemesi yapılabilir. Ancak bundan önce belirtilmesi gereken bir husus vardır. 2010 yılındaki raspa sonucunda palmet şeklindeki çeşme tepeliğinin bulunduğu duvarın hemen soluna mavi boyayla yazılmış ‘Sene 1115’ (1115/M.1703-4) ibaresi bulundu (Resim 8). Olasılıkla orada çalışan bir ustanın fırça ile yazdığı bu tarih aynı zamanda III. Ahmed’in İstanbul’a döndüğü ve cülus ettiği tarihtir⁷. Bu tarih, çeşmenin yapılış tarihi olduğunu iddia etmek için yeterli sayılmaz. Fakat bu noktada III. Ahmed döneminin (1703-30) çeşme inşası konusundaki özel yerini belirtmekte fayda var. Pağışahın İstanbul’a dönmesiyle o güne kadar görülmemiş hızda çeşme inşası başlamış, sadece III. Ahmed döneminde toplam 216 adet çeşme yapılmıştır. Buna karşılık, 16. yüzyılda 77, 17. yüzyılda 130 çeşme, 18. yüzyılın toplamında ise 365 adet çeşme yapılmıştır⁸. İncelenen çeşme, gerek oranları gerekse süsleme unsurlarıyla, yaklaşık bir tarihlendirme yapılacak olursa, 17. yüzyılın son çeyreğinden, 18.yüzyılın ikinci çeyreğine kadar geçen sürenin tüm tasarım özelliklerini göstermektedir. Düşey dikdörtgen çeşme fasadı, söz konusu dönemin diğer taş yapıtlarından, örneğin mezartaşları, mihraplar veya kapı kavsaraları gibi yapıtlarda rastlanan tipik süsleme özelliklerini gösterir. Kemer aynasının istiridye biçiminde dolgulanması, bunun altındaki kitabe bölümü, ayna taşının iki yanında selviler, düşey dikdörtgenin etrafını çeviren mukarnas çerçeve gibi özellikler klasik dönem formlarının Lale Devri çeşmelerinde de sürecek olan unsurlardır. Topkapı Sarayı bünyesinde bunun gibi pek çok duvar çeşmesi vardır. Bunların bazıları odaların içinde kalmakta bazılarıysa avlulara açılmaktadır. Örneğin Hünkar Sofası, Hasekiler Dairesi ve Valide Taşlığı’nı birbirine bağlayan iki mekân, Çeşmeli ve Ocaklı Sofa, IV. Mehmed dönemine (1648-1687) ait duvar çeşmelerine sahiptir (Resim 9, Resim 10).⁹ Bu çeşmeler gerek duvar çeşmeleri olmaları

7 III. Ahmed 17 Ağustos 1703 tarihinde Edirne’de tahta çıkmış, 16 Eylül 1703’de de İstanbul’a gelip Eyüp Sultan’da kılıç kuşanmıştır. Münir Aktepe, “Ahmed III”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, 1989, s.34.

8 Aynur – Karateke, **a.g.e.**

9 Esemeni, **a.g.m.**, s.123.

gerekse mimari kuruluşları açısından, -kemer içlerinin mukarnas dolgulu olmalarının dışında- genel olarak incelediğimiz çeşmeye benzerler. Valide Taşlığı'nda Haliç yönüne bakan duvardaki çeşme, kitabesinde tarihi belirtilmese de yine aynı döneme tarihlenebilecek diğer bir çeşmedir (Resim 11). Bu çeşme genel kuruluşu, ıstiridye kabuğu şeklindeki kemer dolgusu ve diğer süsleme özellikleriyle incelenen çeşmenin az farklı bir türüdür. Topkapı Sarayı'nda kemer içinin ıstiridye kabuğu biçiminde dolgulandığı diğer başka çeşmeler de vardır. Örnek olarak, Çinili Köşk'te III. Murad Çeşmesi¹⁰, I. Ahmed Çeşmesi ve İbrahim döneminden Sünnet Odası'nın pencerelerinin içindeki çeşmeler sayılabilir.¹¹ Öncelikle sarayda görülen, çeşmelerin kemer içlerinin mukarnas yerine ıstiridye kabuğu biçiminde dolgulanması, Lale Devri çeşmelerinde bolca uygulama alanı bulmuştur.¹² Ödekan, çeşme tasarımının tipolojik çözümlemesini yaptığı makalesinde 1700-1740 yılları arasında yapılan çeşmelerde cephe düzenlerine klasik dönem çeşmelerinin ana şemasının korunduğunu, ancak yeni örgeler kullanıldığını, dönemin en karakteristik ögesinin yuvarlak kemerli, ışınsal dolgulu az derin niş olduğunu ve bu nişin başlangıç çizgisini de mukarnaslı bir kornişin belirlediğini ifade eder.¹³

Dolayısıyla sıva altında bulunan 1703-4 tarihi çeşmenin yapılış tarihini kesin olarak belirlemese de, çeşmenin üslubunun bu dönemi yansıttığı kesindir. Eğer bu tarih çeşmenin inşa tarihi ise III. Ahmed döneminde altın dönemini yaşayan çeşme inşa faaliyetinin ilk örneklerinden biri olmalıdır.

İncelenen çeşmenin en dikkat çekici özelliği ayna taşında yer alan naturalist üslupta yapılmış kuş figürleridir. Osmanlı süsleme geleneğinde figüre çok kısıtlı yer verildiğinden buradaki süslemenin özgül bir durumu vardır. Kazıma tekniğiyle taş kemer biçiminde belirtilmiş çeşme aynasının tam ortasında, günümüze gelemeyen lülenen izi seçilmektedir. Bunun iki yanında alçak kabartma tekniğinde birbirinin simetriği selvi motifleri görülür. Selvi ağaçlarının etrafına asma sarılmış, iki yandan iri üzüm salkımları ve asma

10 Çinili Köşk'teki tavuslu çeşme için bkz. Semavi Eyice, 'Çinili Köşk', **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1994, s. 518-519.

11 Tanışık, **a.g.e.**, C. I, s. 60, 76.

12 Aynur – Karateke, **a.g.e.**; Aynı yayından bazı örnekler için bkz. Süleymaniye Hacı Mehmed Ağa Çeşmesi (s.110), Üsküdar Emetullah Gülnuş Valide Sultan Çeşmesi (s.115), Fatih Orta Çeşme (s.139), Üsküdar Ahmediye Çeşmesi (s.150).

13 Ayla Ödekan, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", **Semavi Eyice Armağanı-İstanbul Yazıları**, İstanbul, 1992, s. 283.

yaprakları sarkmaktadır (Resim 12). Ağaçların üzerine, dallara tünemiş ve ağzında üzüm tutan birer kuş figürü dikkat çekmektedir (Resim 13).

Tüm İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlılarda da doğanın sanat yapıtlarını süslemede temel ilham kaynaklarından biri olduğu, çeşitli ağaç ve çiçeklerin soyut veya naturalist biçimde sanat yapıtlarını süslediği bilinir. Doğa sevgisinin ve çiçek merakının, günlük hayatı, çevreyi ve sanatı biçimlendiren unsurlardan bir olduğu da kuşku götürmez. Ancak sanat yapıtlarında daha kuruluştan itibaren figüre mesafeli yaklaşılmıştır. İnsan ya da hayvan figürünün, minyatür gibi ciltler içinde, kamunun gözünden uzak özel durumu dışında sanatta kullanım alanı bulduğunu söyleyemeyiz. Bunun yanında Topkapı Sarayı'nın ikisi de 17. yüzyıla ait, IV. avlusundaki Sünnet Odası'nın ve Bağdat Köşkü'nün çinilerindeki hayvan figürleri ve Topkapı Sarayı Çinili Köşk'deki tavuslu çeşme de sınırlı örnekler arasında belirtilmelidir. İncelediğimiz çeşmede hem naturalist bir yaklaşımla ağaç ve meyvenin, hem de bir kuş figürünün yer alması çok az rastlanan bir durumdur. Özellikle çeşmeler üzerine İstanbul sınırları içinde yapılan çalışmalarda figürlü süslemeli çeşmelerden bahsedilmez. Çeşmelerin bir kısmı çeşitli nedenlerde günümüze gelemediğinden, başka örneklerin bulunup bulunmadığını kestirememekle birlikte, incelediğim çeşmenin süsleme açısından ender bir örnek olduğu açıktır. İstanbul dışında hayvan figürlerinin pek rağbet görmediği söylenebilir.¹⁴

Selvi, asma dal ve yaprakları, üzüm salkımları ve üzüm yiyen kuşlardan oluşan süsleme kompozisyonu ilk planda herhangi bir bahçede görülebilecek doğa kesitinden alınmış bir sahnedir. Bunun yanında saydığım tüm süsleme unsurlarının sembolik değerleri de ayrıca tartışılabilir.

Çeşme musluklarının iki yanında yer alan selvi ağaçları yaygın kullanılan bir süsleme öğesidir. Bunun yanında minyatür, halı, kilim, mezar taşı ve bazı çeşmelerde yaygın olarak görülür. Bunların bazılarında asma dalları sarılıdır. Özellikle İstanbul'da bağ ve bahçelerde, ayrıca geniş alanları

14 Edine'de şehir merkezinde Musalla (İbrahim) Çeşmesi'nin (1095/1684) ayna taşı üzerine selvi motiflerinin üzerine kanatları açık olarak konmuş iki doğan kuşu bulunur. bkz. Murat Karademir, **Edirne Çeşmeleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 212. Aynı yayında Kayseri Çukurlu Camii Çeşmesi ve Niksar Çarşısı Çeşmelerinde tavus kuşu betimlemelerinin olduğu belirtiliyor (s.213) Hatice Adıgüzel'e bu teze dikkatimi çektiği için teşekkür ederim.

kaplayan mezarlıklarda selvinin yaygınlığı, kenti gösteren minyatürlerden ve kente gelen gezginlerin notlarından da anlaşılır. Selviler tarihi konulu minyatürlerde ve Hünername’lerde özellikle hasbahçelerin vaz geçilmez ağaçları olarak resmedilir. Anıtsal boyutlara ulaşan bu ağaçlar bahçeler yanında mezarlıkları da kapladığından gerek Evliya Çelebi gibi Osmanlı seyyahlarının gerekse Avrupa’dan gelen elçilerin ve gezginlerin ilgi odağı olmuştur. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi’nde Tersane Bahçesi’ne satranç şeklinde selvi ağaçları dikildiğini, Kale Bahçesi’ne Kanuni Sultan Süleyman’ın kendi eliyle selvi diktiğini, Dolmabahçe’de selvili bir bağ olduğunu ve buna benzer diğer bilgilerle İstanbul manzarasının selvilerle zenginleştiğini aktarır.¹⁵ Avrupalı gezginlerin de selvilerin bahçe tasarımına ve başkentin panoramik görüntüsüne katkısı her zaman dikkatini çekmiştir. Bu ilgi 16. yüzyılda Philippe du Fresne-Canaye, 17. yüzyılda P. della Valle, Grelot, Du Loir ve Tavernier, 18.yüzyılda ise Olivier gibi gezgin ve elçilerin metinlerine de yansır.¹⁶ III. Murad dönemindeki *Surname-i Hümayun* (Resim 14) ve III. Ahmed’in 1720’deki sünnet şenliklerini anlatan *Surname-i Vehbi*’de (Resim 15) tablalar üzerinde taşınan, şekerden yapılan bahçe düzenlemeleri görülür.¹⁷ Bu minyatürlerde bahçe köşkleri arasında üzerine asmaların sarıldığı ve üzüm salkımlarının sallandığı selvi ağaçları vardır. Selvinin güzel sanatlarda ‘Allah’ sözünün ilk harfi elifin sembolü olduğu da ileri sürülür.¹⁸ Hem İstanbul hem de geçmişten beri Akdeniz’in birçok mezarlığında kullanılan selvi ağacının en yaygın kullanıldığı alan ise mezar taşlarıdır. Özellikle ayak taşlarında uçları hafifçe kıvrılmış, bazen üzerine sarmaşık dolanmış selvi motifleri çok yaygındır (Resim 16, Resim 17). İstanbul imgesindeki güçlü etkisinin yanı sıra tasavvuf edebiyatı içinde yer alması, ayrıca cennet betimlemelerinde kullanılması bu motifi daha da yaygınlaştırmıştır. Hamid-i İsfahani Osmanlı padişahının sarayını anlatırken: ‘Avlusunun dairesinin çevresi Firdevsi andırır. Servi ve sanavber ağaçları ise sidreyi ve tubayı andırır’ diyerek selvi ağacını cennet ağaçlarına benzetir.¹⁹ Kur’an’da yapılan cennet tasvirlerinde selvi ağacından bahsedilmese de devamlı yeşil

15 **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, (Haz: Seyit Ali Kahraman – Yücel Dağlı), C. 2, YKY, İstanbul, 1996, s. 375-376.

16 Nurhan Atasoy, **Hasbahçe**, Koçbank, İstanbul, 2002, s. 333.

17 Nurhan Atasoy, **Surname-i Hümayun – Dügün Kitabı**, Koçbank, İstanbul, 1997, s. 80; Esin Atıl, Levni ve Surname, Koçbank, İstanbul, 1999, s.135.

18 Örneğin Atasoy, **a.g.e.**, s. 44.

19 Orhan Şaik Gökyay, “Divan Edebiyatında Şehirler I: İstanbul”, **Güçlük Nerede - Seçme Makaleler 3**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 234.

kalmaları, uzun süre yaşamaları gibi özellikleriyle sonsuz yaşam sembolü olarak kabul edilmiş ve cennet bahçelerine yakıştırılmışlardır.²⁰

Tanıtilan çeşmede karşımıza çıkan asma yapraklarından sarkan üzümler de nar ve hurma ile birlikte da Kur'an'da adı geçen üç meyveden biridir.²¹ 'Cennet meyvesi üzümleri' yiyen kuşlar ise şöyle yorumlayabiliriz. Uçmak (kuş olup uçmak) eski Türk metinlerinde, Orhun yazıtlarından ve Ortaçağ Çağataycası'ndan, eski ve modernleşen Osmanlı'ya kadar geniş bir zaman dilimi içinde çok kullanılıyor. Şamanist bir motif olan ruhun bedenden kuş olup uçuşu, İslamiyetten sonra cennete de bağlanır. Mezar taşlarında ruh bir kuş olarak '*Hasretle bir gonce-i nevres-fidan, kuş misali eyledi azm-i cinân*', '*Bir bülbül idim uçtum yuvadan, ecel ayırdı anadan babadan*' gibi kalıplarla betimlenir.²² Uçmak filinin Çağatayca'da cennet sözcüğüyle eşesli olması, İslami bağlamda Karahanlı Türkçesi'ne eşdeğer olarak geçmesi de kuş, ruh ve cennet arasındaki alegorik ilişkiyi iyice pekiştirir.²³ Ayrıca, bu tema Fars şiirinin etkisiyle Osmanlı divan edebiyatına da geçmiştir.²⁴ Bu bağlamda değerlendirildiğinde, kuşun çok uzun bir süredir cennetle ilişkilendirilen bir metafor olarak kullanıldığını görürüz. Yukarıdaki bilgiler sonucunda Orta Asya'dan beri bin yılı aşkın kullanılan bu metaforun incelediğimiz çeşmede de cennet bağındaki bir kuş olduğu yorumunu yapmak olası görünüyor. Dolayısıyla çeşmenin ayna taşındaki kompozisyon doğayı taklit eden, dünyevi bir imge olmasının²⁵ yanı sıra, bir cennet bahçesi metaforu

20 Semra Ögel, "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Sanatında Taş Üzerinde Cennet İmgelerinden Örnekler", **Sanat Tarihi Dafterleri 3**, Ege Yayınları, İstanbul, 1999, s. 77.

21 Semra Ögel, 19 numaralı dipnotunda adı geçen makalesinde meyvelerden bahsedilen ayetleri de sıralıyor: Yasin 57, Saffat 42, Sad 51, Duhan 73, Casiye 55, Tur 22, Rahman 52, 54, Vakıa 20,32, Kalem 23, Dehr 14, Mürselat 41, Ögel, **a.g.m.**, s.74.

22 Örnekler için bkz. Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii Haziresi envanter no. 148 ve 177. Hazire için: Aygül Ağır - Tarkan Okçuoğlu, "Osmanlı Mezar Taşları Envanter Çalışması: Çemberlitaş Atik Ali Paşa Camii Haziresi Örneği", **TÜBA Kültür Envanteri Dergisi**, İstanbul, 2004, 259-285.

23 Louis Bazin, "Osmanlı Mezar Taşlarında İslamiyet Öncesi İzler ve Yenilikler", **Osmanlılar ve Ölüm**, İletişim yayınevi, İstanbul, 2007, s. 45.

24 Bazin, **a.g.e.**, s. 46.

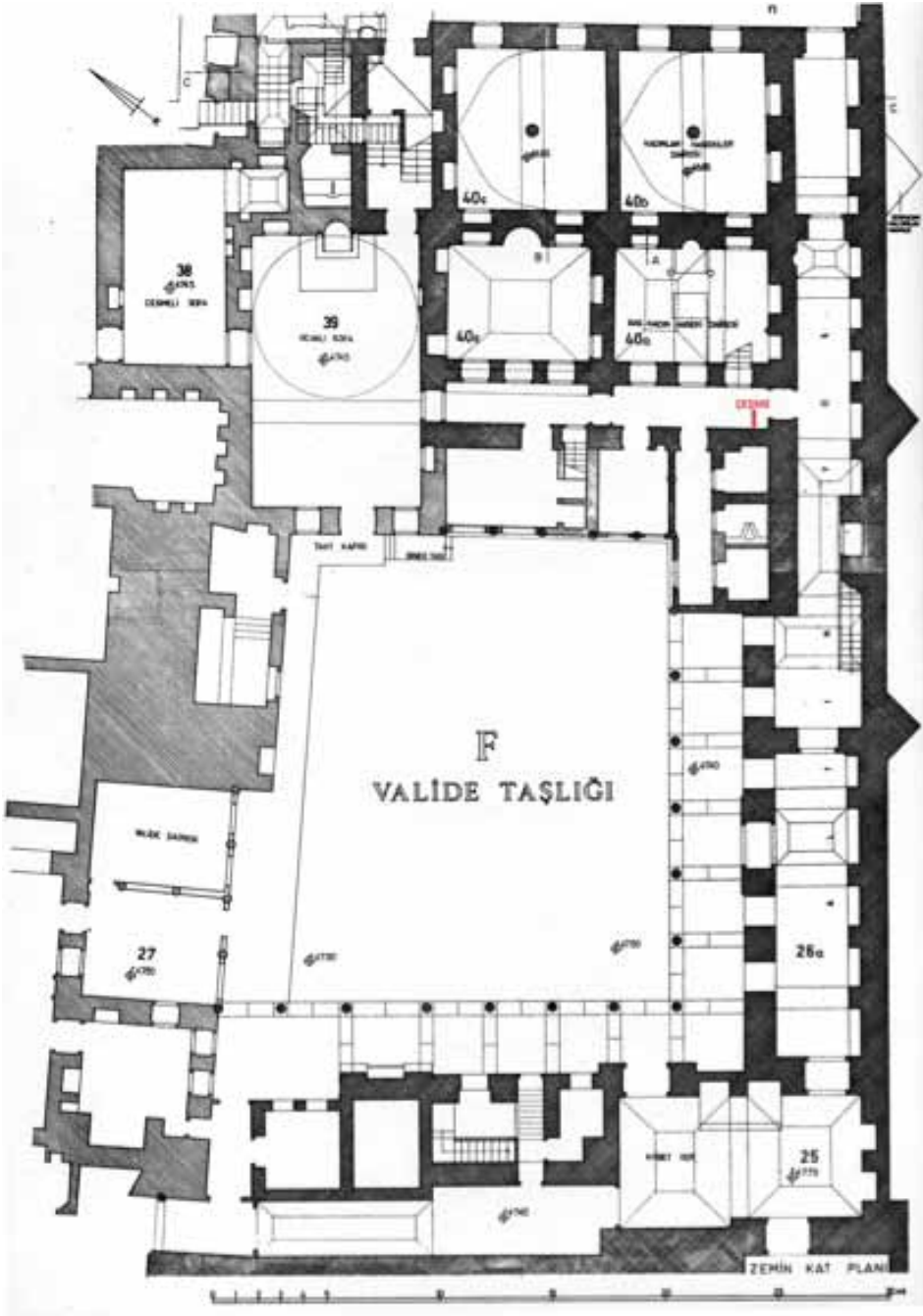
25 Shirin Hamadeh, sanatçıların, özellikle şairlerin zihnindeki doğa betimlemelerin kaynağının, Kur'an'daki cennet bahçelerinden çok kendi dönemlerinin gerçek bahçelerinden olduğunu söylüyor: Shirine Hamadeh, **Şehr-i Sefa – 18. yüzyılda İstanbul**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 288; Deniz Çalışır ise doğal betimlemelerinin yan anlamlarının cennet eğretilmesi üzerine kurulduğunu söyler: Deniz Çalışır, "Osmanlı Görsel Kültüründe Meyve Teması: Geleneksel Natürmort Resimleri Bağlamında Bir

olarak da kullanılmıştır.²⁶

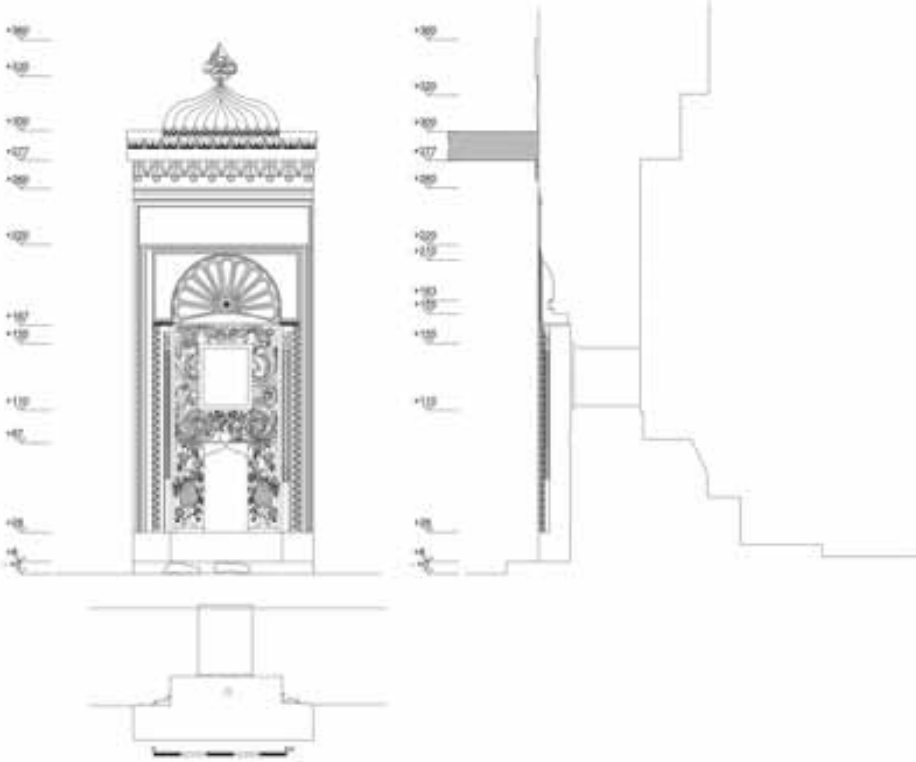
İncelenen çeşmenin bulunduğu koridor yüzyıllar boyunca yangınlar, eklenen mekânlar ve Cumhuriyet döneminde beton malzemeyle yapılan restorasyonlar sonucunda son derece karışık bir hal almıştır. Dolayısıyla çeşmenin ilk inşasında bulunduğu koridor ve arkasına bitişik mekânlarla nasıl bir ilişki kurduğunu anlamak kolay değildir. Ancak 2010 yılında başlayan restorasyonlar sonucunda günümüzde bazı yerleri kırık ve delik de olsa tuğla ve sıvaların altından çıkarılarak gün ışığına kavuşmuştur. Yukarıda değindiğim gibi, çeşmenin mimari ve bezeme özellikleri yanında bulunan 1115/1703 tarihine uymaktadır. Eğer öyleyse III. Ahmed'in Edirne'den İstanbul'a döndükten sonra yaptırdığı ilk çeşmelerden biri olmalıdır. Bu tarihi kesin bir inşa tarihi kabul etmesek de çeşme yine üslup özellikleri açısından 17. yüzyılın son çeyreği ile 18. yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlendirilebilir. Söz konusu dönemde sıkça kullanılan selvi, asma ve üzüm motiflerinin yanı sıra İstanbul çeşmelerinde neredeyse hiç görülmeyen üzüm yiyen kuş motifleri açısından da özgün bir örnek olarak kabul edilmelidir.

Değerlendirme", **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/5 Fall 2008, s. 65-86.

26 Ağaçlar ve çiçeklerle birleşen meyve motiflerinin Kur'an da geçen cennet imgelerine gönderme yaptığı ileri sürülür. Örn. Walter Denny, "Reflections of Paradise in Islamic Art", **Images of Paradise in Islamic Art** (ed. Shelia Blair-Jonathan Bloom), Hanover, N.H, Hood Museum of Art, Dartmouth College, 1991, s. 39; Semra Ögel, 'Çeşme kendi başına akar bir suyu temsil eder. Musluklarından su akar gider. Yüzeylerinde ise, cennet bahçelerini andıran bir düzen vardır. Su bu tasvirlerin arasında, bahçede gibi akar' diyerek, çeşmelerin yüzey düzenlenmesiyle cennet bahçeleri arasındaki bağlantıyı vurgular. Ögel, **a.g.m.**, s. 74.

Plan 1. Topkapı Sarayı, Harem Dairesi, Hasekiler Dairesi'nde çeşmenin konumu, (Eldem – Akozan 1984)

Çizim 1. Hasekiler Dairesi'nde bulunan çeşmenin çizimi
(İbrahim Uran Badur İnşaat ve Planlama Ltd. Şirketi)

Resim 1. Hasekiler Dairesi Koridoru'nda çeşmenin sıva altındaki hali

Resim 2. Hasekiler Dairesi'nin koridorunda sıva altından çıkarılan çeşme

Resim 3. Çeşmenin palmetle taçlana tepelik bölümü ve kenarında çini izleri.

Resim 4. Şehzadeler odasına açılan şirvanda bir dolap içinde kalmış çeşmenin üst bölümü.

Resim 5. İstirdye kabuğu şeklinde süslemenin tuğla altından çıkarılması

Resim 6. İstridye kabuğu biçiminde kemer kavsarası

Resim 7. Ayna taşının üzerine açılan delik

Resim 8. Mavi boyayla duvara yazılan tarih. H.115/M.1703-4

Resim 9. Topkapı Sarayı, Çeşmeli Sofa'daki duvar çeşmesi

Resim 10. Topkapı Sarayı, Ocaklı Sofa'daki duvar çeşmesi

Resim 11. Topkapı Sarayı, Valide Taşlığı'nda duvar çeşmesi

Resim 12. Ayna taşında selvi ağaçları, üzüm salkımları ve kuşlar

Resim 13. Üzüm yiyen kuşlardan detay

Resim 14. Surname-i Hümayun’nda selvi ağaçları, (Atasoy, 1997)

Resim 15. Surname-i Vehbi’de selvili bahçe düzenlemeleri, (Atıl, 1999)

Resim 16. İstanbul, Çemberlitaş Atik Ali Camii Haziresi'nde ayak taşı.
(Envanter no. 10)

Resim 17. İstanbul, Çemberlitaş Atık Ali Camii Haziresi'nde ayak taşı.
(Envanter no. 109)